

Бейрут – Дамаск (тут о. Варсонофій жив 2 тижні) – Святу Землю (Тиверіадське озеро, р. Йордан, міста Фавор, Харазін, Емаус та ін., особливо Єрусалим). Сюди він прибув 2.05.1456 р. і провів два місяці, відвідуючи околиці, що так чи інакше були пов'язані з перебуванням тут Спасителя. На жаль, на цьому сюжет уривається, але автор нотаток не раніше другої половини 1456 р. вже повернувся до Києва. Цікаво, що на цьому о. Варсонофій не заспокоївся і через певний час знову вирушив у путь, ставши таким чином першим паломником зі східнослов'янських народів, який двічі здійснив паломництво до Святої Землі.

Приблизно у середині 1461 р. він вирушив з Києва на Молдавію, потім – на Білгород – Дністровський, який перед цим перейшов під владу молдавського господаря. Звідти о. Варсонофій пішов тим самим маршрутом, що й під час першої мандрівки, але після о. Родос вирушив не на Лаодикію, а на о. Кіпр, звідки вирішив йти іншим шляхом і відвідати ті біблійні місця, де йому не вдалося побувати під час першого паломництва. Отже о. Варсонофій опинився у дельті Нілу, потім у Каїрі, а 12.01.1462 р. вирушив на Синайській півострів. 27 січня, тобто через два тижня, він був уже у одному з синайських монастирів, після чого вирушив у Єрусалим і прибув туди опівдні. На жаль, і цього разу паломник не розповідає про своє повернення додому, але, поза сумнівом, воно було щасливим.

При всьому лаконізмі опису дане цінне джерело з історії Православної Церкви засвідчує міцні контакти між Україною, Білоруссю та Святою Землею. Завдяки такому подвійному паломництву, зріс авторитет святого Києва як духовної столиці православних християн і не випадково за Києвом поступово закріпилося ім'я другого Єрусалиму! У цьому заслуга і білоруського ієромонаха Варсонофія!

(Дана стаття була опублікована нами раніше: Мыщык Ю. Беларус-кіяулянін на Святой Зямлі // газ. “Голас Радзімы” від 22.08.2001 р. – № 34 (2748). – С. 6).

## **Битва під Оршею 1514 року**

У Східній Європі на межі XV–XVI сторіч вступила до вирішальної фази боротьба за спадщину Київської Русі між двома потужними центрами. Один з них – Велике князівство Литовське й Руське (“Литовська Русь”) поступово слабшав. Литовська держава, яка захопила свого часу спустошені монголо-татарським нашествям українські та білоруські землі, уклала союз з Польщею й остання почала домінувати в цьому державному об'єднанні. Як наслідок – прийняття католицизму панівною династією, дискримінація православних, загострення міжнаціональних конфліктів. І хоч ця держава все більше ставала мачухою для українців, а певною мірою й білорусів, вона все ж була тоді набагато ближчою, ніж варварська Московія (саме “Московією”, а не “Руссю” називали її західноєвропейські географи та історики).

Московська держава, яка скинула золотоординське ярмо 1480 р., швидко зміцнювалася. За часів великого князя московського Івана III вона не тільки

“зібрала” всі великоросійські землі, але й перейшла до імперської, загарбницької політики. Скориставшись ослабленням Великого князівства Литовського й Руського, Москва виграла кілька війн наприкінці XV – початку XVI сторіч, окупувала українську Сіверщину. Московським перемогам сприяли потужні удари по Україні з півдня турецько-татарських агресорів. Спадкоємець Івана III, великий князь московський Василь III натхненний успіхами батька, прагнув закріпити Московію на заході... Війна, яка розпочалася ще 1501 р. та двічі перепинялася, вибухнула з новою силою. Під час кампанії 1514 р. Василь III захопив білоруський Смоленськ і послав своє велике військо під Оршу – важливий стратегічний пункт на перехрещенні торговельних шляхів між Києвом, Мінськом, Вільнюсом та Москвою. Прагнучи оволодіти Оршею, московське військо хотіло водночас узяти реванш за поразку тут від армії Великого князівства Литовського і Руського 1508 р. Здавалося, ніщо не могло зупинити московитів, однак раптовий марш “литвинів” (так у джерелах називали тоді не тільки етнічних литовців, але й білорусів та українців) з Вільнюса під Оршу змусив нападників вступити на лівий берег Дніпра...

Військо Великого князівства Литовського і Руського було мішаним. Воно налічувало близько 35 тисяч чоловік, майже половина з яких припадала на коронне військо, тобто Корону Польську. Крім етнічних поляків, у Коронному було чимало українців (галичан, волиняків, холмщаків та подоляків). Може, трохи менше становили “литвини” (етнічні литовці, білоруси, українці з Полісся, Київщини, Сіверщини). Було також трохи литовських татар і найманої сербської кінноти. У війську досить пропорційно були представлені піхота, кавалерія (важка й легка), артилерія.

Загальне керівництво цим військом здійснював князь Костянтин I Острозький (1460–1530). Представник старовинного православного українського роду з Волині (його родове гніздо – славетний Острог), покровитель Православної Церкви й української культури, князь уславився, насамперед, як полководець та адміністратор. Сучасники змальовують його, як людину невисокого зросту та непоказної статури, скромну й невибагливу. Смагляве обличчя, темні проникливі очі, довге чорне волосся, довгі вуса й пишна борода... Непоказна з першого погляду людина, князь Костянтин перевтілювався на полі битви і нагадував тоді лева. Це впіймав талановитий художник, зобразивши князя під час битви так, що волосся на його голові, вуса й борода нагадувало левину гриву. Неймовірно хоробрий, він не втрачав розсудливості в найгарячіші моменти і вправно керував армією. Тож не випадково князь був улюбленцем короля Польсько-Литовської держави Сигізмунда I Старого, котрий обсилав його почестями та титулами: князь обіймав посади старости брацлавського, луцького, звенигородського й вінницького, маршала волинського, каштеляна віленського, воєводи троцького, врешті-решт великого гетьмана литовського! Саме князь Острозький громив ординців на Волині впродовж 1486–1490 рр., успішно боронив від них Рівне 1496 р., переміг напасників під Вишневцем (1512), Сокалем (1519), Вільшаницею на Київщині (1524) тощо. Разом з майбутніми королями Олександром та Яном Ольбрахтом здійснив похід під Очаків і в липні 1497 р. розгромив кримського хана, взявши в полон

його командуючого – Менглі-Гірея. Громлячи московитів на Сіверщині, він зазнав поразки від переважаючих сил противника 1500 р. (біля Ведроші) й потрапив у полон. Просидівши довгий час у вологодській в'язниці, князь прийняв пропозицію перейти на службу до московитів, але за першої ж okazji втік на Батьківщину (через сім років) і знову очолив “литвинів”. 13 серпня 1508 р. в битві під Оршею він узяв переконливий реванш за Ведрошівську поразку, а 1513 р. знову розбив тут потужний московський загін. І ось доля знову привела його під стіни Орші проти тих самих ворогів! Сподвижниками Костянтина I в цій виправі був литовський князь Юрій Радзивіл – “Геркулес” і поляки Януш Сверчовський та Войцех Самполинський...

Московити укріпилися на лівому боці Дніпра й не хотіли, як тоді казали, “дати поле” для битви, їхнє військо складалося майже суціль з кавалерії, й чисельно “литвинів” переважало. Деякі джерела називають навіть число 80 тисяч, але це – явне перебільшення. Головнокомандувачем був князь Іван Андреевіч Челяднін, його помічник – князь Михаїл Булгаков-Голіца, воєводи Григорій Фьодоровіч Давидов та Іван Тьомка-Ростовській.

Перебуваючи в програшній позиції, князь Острозький зважився на рішучу й хитру акцію, котра різко змінила становище.

Імітувавши підготовку до форсування Дніпра в одному місці, він, користуючись тим, що береги були вкриті густим лісом, перекинув військо в інше. Там, проти ночі 8 вересня 1514 року, було збудовано дерев'яний міст, на діжках яким переправилася артилерія та піхота, після чого міст не витримав навантаження. Однак, знаючи рідні дніпрові береги, українці й білоруси повели кінноту в брід. Дніпро був форсований і при цьому загинув тільки один вояк. Ранком 8 вересня перед ошелешеними московитами постало все військо їхніх супротивників (українсько-білорусько-литовсько-польське). Свої найліпші сили разом з артилерією князь поставив у центрі, а на фланги – легку кінноту та гірше озброєну піхоту. Позаду правого крила він улаштував засідку, куди скерував частину артилерії та піхоти. Чудовим розташуванням війська в т.зв. “старо-польським” строю, вміло використавши рельєф місцевості, князь Острозький посилив свою перевагу. Московське ж керівництво не виявило ініціативи – поставило свої сили за звичним ладом у вигляді ромба: передова сторожа, полки правої та лівої руки, у центрі – «великий полк», а позаду – тилова сторожа. Покладаючись на чисельну перевагу, Челяднін до того ж надмірно розтягнув полки.

Не чекаючи, поки московити почнуть планомірний наступ, щоб скинути військо князя Острозького в Дніпро, він сам розпочав воєнні дії й цим здобув ще один козир, вже третій у цій битві. Близько полудня Самполинський кинув у бій свою легку кінноту проти московського полку правої руки, не даючи йому змоги оточити “литвинів”. Московити однак встояли й самі перейшли в наступ, але наштотувалися на другу лінію оборони (піхота й артилерія), котра зупинила ворога. Цієї миті ліве крило армії князя Острозького перейшло в контрнаступ. Тут активно діяли поляки разом з українцями (самих волинців нараховувалося 1–1,5 тисячі). Ніби морські хвилі, тричі піднімалися в наступ воїни лівого крила і врешті-решт змусили ворога відступити. Тим

часом розгорілася битва й на іншому фланзі, де стояли переважно “литвини”. Сам Острозький повів у бій литовців, українців і білорусів проти лівого московського полку та потіснив останній. Тоді Челяднін кинув туди підкріплення. Відчувши, що настає критичний момент, Острозький вдався до воєнних хитрощів. Умовним сигналом він дав знак імітувати відступ, московська кіннота погналася за “втікачами”, прагнучи скинути їх у Дніпро. Але “втікачі” навели московитів на свою засідку. З прибережної гушавини гримнула артилерія, а “втікачі” розвернулися на 180 градусів і разом з вояками, що сиділи в засідці, ринули на ворога, спантеличеного таким воєнним кунштуком. Раніше від першого ж залпу загинув воєвода Іван Ростоцький. Московська кіннота в паніці кинулася втікати. За ними ринуло об’єднане військо на чолі з князем Острозьким. У запалі погоні воно змело й великий полк московитів, який удалося загнати на грузькі береги річки Кропивної і там майже повністю знищити. Водночас другий ешелон війська на чолі зі Сверчевським вдарив по інших московських полках. Це призвело до тотального розгрому. Погоня за московською армією, що втікала, припинилася аж опівночі. Упродовж восьми миль поля були вкриті їхніми трупами. Було знищено чи втопилися в Дніпрі та Кропивній понад 30 тисяч московського війська. Вони потім були поховані, а ці могили місцеві жителі показували зацікавленим ще в ХІХ столітті. У полон було взято Челядніна разом з вісьмома воєводами, 37 значних бояр, 2 тисячі дворян, захоплено багаті трофеї, у тім числі всі московські прапори... У війську князя Острозького полягло 4 тисячі воїнів. Унаслідок перемоги від ворога було очищено значну територію та відкрито шлях на Смоленськ...

Звістка про перемогу під Оршею облетіла всю Європу. Були навіть спеціально видані чотири брошури латиною та німецькою мовою, в яких король Сигізмунд І та нунцій Пізо розповідали про битву папі Леону Х. Про цю битву писали українські, білоруські, литовські й, особливо, польські хроніки, насамперед Бернарда Ваповського, Марціна Бельського, Мацея Стрийковського, Юлія Деція тощо. Вони порівнювали битву під Оршею з перемогою римського полководця Сципіона Африканського над славнозвісним Ганнібалом при Замі (202 рік до н. е.), називали князя Костянтина І “Сципіоном руським” (чи треба додавати, що, називаючи князя “руським” (“русинським”), вони зовсім не мали на увазі сучасне “російський”). Сам князь, щедро обдарований королем, побудував на честь перемоги дві православні церкви у Вільнюсі (Свято-Троїцьку та Свято-Микільську). Ще одну блискучу пам’ятку про битву під Оршею зберегла картина “Битва під Оршею”, намальована її учасником, учнем знаменитого художника Лукаса Кранаха Старшого. Цікаво, що на одному полотні він змалював різні моменти битви, і тому князь Острозький намальований там аж тричі. Ця картина є чи не найкращим баталістичним полотном доби Відродження і нині милує око глядачів у Національному музеї Польщі, що у Варшаві. Битва під Оршею 1514 р. є найславнішою в історії білоруського, українського, литовського та польського народів. Вона надихала поневолені народи на боротьбу з московськими колонізаторами й тому останні так люто нищили пам’ять про неї. Ця битва є яскравим прикладом

того, що спільними зусиллями народів, які борються за свою волю й незалежність, можна зупинити будь-якого агресора!

(Варіанти даної статті було нами опубліковано раніше: Мицик Ю. Битва під Оршею // газ. “Шлях перемоги” від 27.03. 1997 р. – № 13(2239). – С. 8; Мицик Ю. Битва під Оршею 1514 року // Україна крізь віки. – К., 2000. – С. 133–137; Мыщык Ю. Битва пад Воршаю 1514 году // газ. “Ніва” від 8.09.2002 р. – № 36 (2417). – С. 10; Мыщык Ю. Битва пад Воршаю 1514 году // Польша. – 2003. – № 3. – С. 184–186).

### **З джерел до історії Сіверської України та Білорусі XV–XVII ст. (за матеріалами польських архівосховищ)**

У даній статті продовжується розпочата нами на сторінках “Сіверянського літопису” публікація документів з історії Сіверської України. Водночас ми вмістили тут деякі документи, які стосуються сусіднього регіону, у даному випадку південної Білорусі. У даній публікації завершується подача матеріалів (1) із знаменитого “козацького відділу” фонду “Архів коронний у Варшаві” (далі – АКВ) АГАД. Щоправда, у цьому фонді за номерами 58, 86 та 88 зберігалося раніше три важливих документи з історії Сіверщини, але у 1946 р. вони були передані одному з польських музеїв, причому їхнє нинішнє місцезнаходження не вдавалося встановити (вони зберігаються нині у Національному історичному музеї України у Києві). Це – жалувана грамота царя Олексія місту Козельцю від 15(5).08.1655 р. (з Вільна), котрою підтверджувалися вольності міста, надані йому польськими королями; лист Івана Ярошенка до ніжинського полковника Василя Золотаренка (від 21(11).12.1661 р.) про те, що князю Г.Ромодановському було відправлено листа із скаргою на татар; лист басанського сотника Данила Кириловича від 25(15).12.1661 р., адресований до наказного гетьмана Якіма Сомка з повідомленням про скинення колишнього басанського сотника Переяславського полку і поставлення його, Данила, на дану посаду. До речі, про цю переміну і про ім’я басанського сотника Данила Кириловича не згадують найповніші на сьогодні опрацювання з історії козацької старшини Гетьманщини. Водночас вони називають Данила Кириліву в якості воронківського сотника Переяславського полку у лютому 1662 р.(2). Можна не сумніватися, що тут мова йде про одну й ту ж саму особу, яка обіймала посади спочатку воронківського, а потім басанського сотника, причому при боці Якіма Сомка, а не Юрія Хмельницького.

Набагато значнішим виглядає комплекс джерел з відомого зібрання польського колекціонера середини XIX ст. Марціна Гожковського, яка нині зберігається у ВР БПАН. Можна сказати, що практично всі гетьманські документи з даного зібрання нами вже видрукувані, насамперед на сторінках “Сіверянського літопису” у 1995–2000 рр. Однак недрукованими лишаються ще досить багато документів інших представників козацької старшини, половина українського хронографу II редакції, що його невірно називають “хронікою Леонтія Боболінського”, всілякі актові матеріали з історії Козельця XVII–XVIII ст. та ін.